

Néhány érdekes félreértés:

Hasonló hangzása miatt a *fősvényt* az *ösvénnyel* azonosította a tanulók 50%-a, a *zszindelyt* a *kötéllel* (vö. zsinég) 43%, a *parlagfű* hatására a *parlagot fűfajtának* vélte szintén 50%, a *dőzsölt dörzsölnek* gondolta 18%.

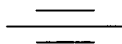
Legszínesebb a *nyoszolya* szó félreértési skálája: *szoknya* 20%, *fejkendő* 6%, *koszorúslány* 6%, *jó* 6%, *bátortalan* 6%, *hosszú rúd* 6%, *ágyat fedő selyem* 6%.

A tankönyv lábjegyzete a feladatban szereplő húsz szó közül tízet nem magyaráz. Ezek a következők: *fősvény, öreg, bíbic, bocskor, elenyészett, dőzsöl, méla, zszindely, hetyke, mén*.

Külön szeretném felhívni a figyelmet az *öreg karszék* kifejezésre. Itt az *öreg* szó jelentése nem *régi*, hanem *nagy*. Vö.:egyéb XIX. századi irodalmi művek: öregbetűs imakönyv, öregujj (nagyujj=hüvelykujj), „A táblára egy öreg A betű volt felírva”, stb.

Természetesen legkevésbé sem áll szándékomban a lábjegyzetek készítőit elmarasztalnom, hiszen jómagam 28 éves magyartanári gyakorlattal sem számítottam arra, hogy éppen ezek a szavak igényeltek volna külön magyarázatot. Csak kollégáim figyelmét szeretném felhívni arra, hogy éppen a 4 legkevésbé ismert szót (*zszindely, dőzsöl, fősvény, hetyke*) nem magyarázza a lábjegyzet. Talán ez is az egyik oka annak, hogy jelentésüket nem tudják a gyerekek. De a *bíbic* kivételével valamennyi jegyzetben nem magyarázott szó ismerete 6% és 33% között van, tehát a tanulók kétharmada nem ismeri.

Szembe kell néznünk két ténnyel. Az egyik közismert: tanulóink nagyon keveset olvasnak. (Az okokra most nem térek ki.) Ezért még passzív szókincsük is elég szegényes. A másik: A XX. század legvégén járunk. A XIX. század irodalmi nyelve egyre távolabb kerül tőlünk. A Toldi nyelve a 150 évvel ezelőtti magyar nyelv. Csak igen bőséges magyarázattal érthető gyerekeink számára. Ezeket a magyarázatokat semmiképp nem szabad „elszaporolnunk”, mert azt az élményt, melyet a XIX. század legnagyobb alkotásai, köztük a Toldi, nyújtanak, csak így biztosíthatjuk tanulóink számára.

DR. H. TÓTH ISTVÁN
Tanítóképző Főiskola
Kecskemét

A kiejtéstanítás gyakorlatának alapozása

A pedagógiai gyakorlattal szemben támasztott elsődleges követelmények között találjuk a *köznyelvi kiejtéssel* kapcsolatosakat is, tudniillik a *beszédlégzés*, az *artikuláció*, a természetes *időtartam*-kialakítása, annak megtartása, továbbá a *hangkapcsolatok* normakövető *kiejtése* ugyanúgy szükséges minden tanórán, illetőleg tanórán kívüli kommunikációban, mint a *mondat-és szóvegfonetikai eszközök*, valamint az *értelmi szünettartás* realizálása.

A Módszertani Közleményekben *Megújul-e kiejtéstanításunk?* címmel már foglalkoztam – bevezetéképpen – a fenti problémával. Most – tekintettel a NAT-ban olvasható elvárásokra – részletesen szólok a kiejtéstanítással összefüggő jelentősebb kérdésekről.

A LÉGZÉSTECHNIKAI GYAKORLATOK

Ismérvék – háttérinformációk

A kiejtéskultúra alapja a helyes légzés. A légzéssel kapcsolatban ismernünk kell az élettani vagy néma légzés (feltétlen reflex) és a beszédlégzés (feltételes reflex) jegeit, továbbá a vegyes mélylégzés, más kifejezéssel a rekeszlégzés jellemzőit.

Az *életlani légzés* fázisai a belégzés és a kilégzés – ezt rövid szünet (pausa) követi. A *belégzés* aktív izommunkáját a tüdő, a rekeszizom, valamint a hasizom végzi. A bordák közötti izmok eredeti helyükről ekkor természetesen elmozdulnak. A *kilégzés* viszonylag rövid, passzív izomevékenység, mivel a tüdő, a rekeszizom és a hasizom elernyed, a bordák közötti izmok eredeti helyzetükbe kerülnek vissza. Az életlani légzés orron át történik. Fontos, hogy be- és kilégzőskor testünk izomzata laza és görcsmentes legyen. Az egyes életkoroknak a néma légzését percekénti légzésszámmal is lehet jellemezni.

A *beszédlégzés* fokozatosan fejlődik ki. A légvétel orron vagy orron-szájon át történik, így három-, négszeres levegőmennyiség áll a rendelkezésünkre. A *beszédlégzés belégzés mozzanata* zajtalan és láthatatlan optimális helyzetben. A *beszédlégzés kilégzés mozzanata*kor véghezvük a hangképzést. Mind a belégzés, mind a kilégzés aktív izommunkát jelent, tekintettel a beszédhangképzésre, illetőleg a beszédre. Helytelen a *beszédlégzés*, ha a váll izmai az aktívak (váll-légzés), ugyanakkor passzívak a tüdő, a hörgők és a légcső (felső mellkasi légzés). A *beszédlégzés* légzésszáma nem életkor- és alkatfüggő, hanem a közlendő gondolat és a közlés-helyzet határozza meg.

A *vegyes mélylégzés* (kombinált légzés vagy rekeszlégzés) a *beszédlégzés* helyes módja. Ezt kell jól megtanítanunk növendékeinkkel! A hasi-rekesz légzésmódot nevezzük *vegyes* (kombinált) *mélylégzésnek*, mert a mellüreg alsó részében elhelyezkedő rekesz-, has- és bordaközi izmok vesznek részt a légzésben, vagyis a tüdő, a hörgők és a légcső passzívak. A helyes beszédgyakorlatban elfogadott *vegyes mélylégzés* a rekesz-, has-, valamint az alsó bordaközi izmok összehangolt működésének eredménye, továbbá az alap- és pótlevegővétel technikájának az elsajátítása. Az *alapplevegőt* leggyakrabban a beszéd kezdetén egy-két másodperc alatt zörejmentesen-zajtalanul és láthatatlanul! – lélegezzük be. Alapplevegőt (nagy mennyiségű levegőt) beszéd közben új, hosszabb gondolati egységek indításakor is veszünk, vagy akkor, amikor nagyobb hangerőre váltunk. Gyakorta nem enged a beszéd ritmusa, a gondolatmenet természete hosszabb szünetet az elfogyott alapplevegő pótlására, ugyanakkor szükségés az értelmi és/vagy érzelmi egységek egybentartására *pótlevegő*. Szintagmák, szintagmabokrok, mondatömbök hatarán veszünk pótlevegőt zajtalanul és rövid idő alatt. A pótlevegővétel gyorsan, zörejmentesen, láthatatlanul történjék, hiszen éppel ezzel a pótlevegővel akadályozhatjuk meg az összetartozó grammatikai-szemantikai egységek széthullását.

Módszerek – javaslatok

A légzőgyakorlatok kezdetén végeztessünk *lazító gyakorlatokat*. Ezek lehetnek

- a) a *váll* leengedése, felhúzása;
- b) a *mellkas* előretolása, hátrahúzása;
- c) *fejkörzés*;
- d) *törzsdöntés* előre, hátra, jobbra, balra, valamint törzskörzés;
- e) különösen a *nyakizmok* lazításuk!

A kiejtés tanítása az elemi oktatásban főleg utánmondattással, emlékezetből mondatással, szövegalkotással s természetesen olvastatással történik.

Kiejtéstánításunk szervezését, a gyakorlatok tervezését, válogatását a tanulók beszédkészségére, artikulációs bázisára alapozzuk. Sokoldalú megfigyeléssel, rendszeres felméréssel tájékozódunk időről időre növendékeink beszédkultúrájáról. Ne elégedjünk meg a csak osztálykeretben való munkáltatással, hiszen az egyéni, vagyis az egyes gyermekek beszéd-, kiejtészínvonalát kell gondoznunk. Nem elégedhetünk meg ugyanígy a kiejtési hibák alkalmoszerű javításával, hanem tervszerű gyakorlatsorokat, ezek egymás hatékonyságát fokozó tréningeket kell a foglalkozásokba iktatnunk (transzferhatás).

Beszédünkben általában 100 hangból 42 magánhangzó, 58 pedig mássalhangzó.

A *magánhangzók* képzésekor arra szoktatjuk tanulóinkat, hogy minden magánhangzót tisztán, pontosan ejtsenek ki az áll, az ajkak és a nyelv megfelelő működtetésével. Tehát ne nyeljék el

őket a hangsúlytalan szótagokban, ne motyogjanak, ne hadarjanak! Változatos, valamint játékos izom- és szervmozgató gyakorlatokat végeztessünk!

A szájnýtás-gyakorlatot résítéssel, kerekítéssel, néma hangok képzésével, továbbá „mosoly” – gyakorlatokkal bővíthetjük, majd fokozatos álléjtés-gyakorlatokkal, ezután állmozgatásos és állremegtetéses gyakorlatokkal erősíthetjük. Az arc-felfúvásos, a szívó-fúvó, valamint fütty-gyakorlatok szintén ajakizom-erősítő tréningek. A hangutánzó gyakorlatokat, a skálázásokat, a szolmizáltató gyakorlatokat egyénileg és csoportosan is végeztessük. A nyelv vízszintes és függőleges állását – elhelyezkedését, illetőleg az ajkak működését a magánhangzók képzésekor megkülönböztetett figyelemmel gyakoroltassuk. Kapcsoljuk egybe ezeket a gyakorlatokat időtartam-gyakorlatokkal.

Például így:

→
tar – tár – kar – kár
mar – mér – mór – mer
↓
elem – elém – alom – ólom
akar – iker – ökör – akár

A mássalhangzók képzésekor a mássalhangzók értelemmódosító szerepét figyeltethetjük meg pl. ilyen (és hasonló) szóanyag felhasználásával:

őz – ősz – kéz – kész kém – gém hal – hall
íz – ész sír – zsír apád – apát ál – áll

A mássalhangzók képzésében részt vevő izom- és szervmozgások összehangolását sikeresen végeztethetjük gargalizálással, lehelgetéssel, csettintgetéssel, pörgetéssel, nyelvkörözéssel, hangutánzással. Összpontosítsuk a gyerekek figyelmét a mássalhangzók helyes időtartamának ejtésére, megtartására. A gyors vagy hanyag ejtésben helytelenül rövidülhetnek meg a magánhangzók közötti konzonzánások, pl.: álat, álatkert stb. A táji kiejtésben feleslegesen nyúlhatnak meg a hasonló helyzetű mássalhangzók, pl.: *esső, tőllük* stb.

A magán- és a mássalhangzók időtartambéli eltéréseinek figyelmen kívül hagyásából származik a *pattogás* és a *lepegés*, ezek feltűnő, kellemetlen ritmushibák. A szótagok vagy egyforma röviden, hangsúlyosan, vagy egyforma hosszúsággal, elnyújtva hangzanak.

A kiejtéskultúra alapja a *vegyes mélylégzés*. Ez akkor válik reflexszerűvé, a gyermekekben akkor idegződik be, ha tervszerűen gyakoroltatjuk. Különösen fontos a légzési, továbbá ritmuszavarokkal küszködők esetében. A *vegyes mélylégzést* így tanít/hat/juk - gyakoroltat/hat/juk:

- A) Helyezzétek a hüvelykujjatokat a mellcsontotokra, szétterpesztett tenyeretekre a hasfalatokra!
- B) Törekedjétek arra, hogy kilégzéskor és belégzéskor szétterpesztett tenyereteknek csak az alsó ujjai mozogjanak!
- C) A kilégzés és a belégzés észrevétlenül, hangtalanul történjék!

- Többnyire állva, elfordul, hogy ülve is végeztethetjük ezt a gyakorlatot. Ha leülnek a gyerekek, hátukkal támaszkodjanak a pad-/ széktámlához!
- A rekesz-, a has és a bordaközi izmok mozogjanak. A váll a mellkas felső része ne emelkedjék!
- A *légzőgyakorlatokat mindig kilégzéssel kezdjük!*
- Tiszta, friss levegőjű helyiségben, lehetőleg nyitott ablaknál végezzük a légzőgyakorlatokat!

Alakítsuk ki – a gyermekekkel együttműködve – kiejtéstantanításunk jelrendszerét! Alkalmazzuk ezt következetesen, változtatás nélkül. Lássunk példát a jelrendszerhez!

nyitott száj

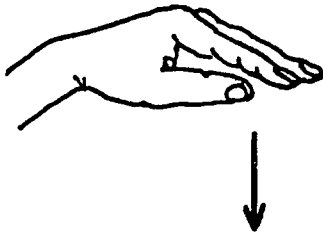

zárt száj

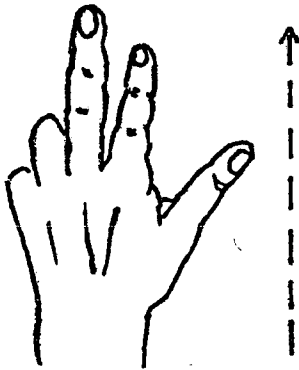
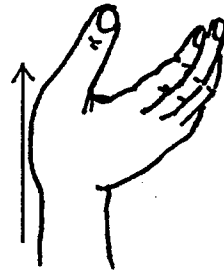
orron ki

kilégzés

orron be

belégzés

a levegő
visszatartása ... mp-ig

Egyszerű légzésgyakorlatok

a) kilégzés	belégzés	kilégzés	belégzés	kilégzés
			3 	5
	 		5 	10

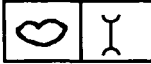
- b) kilégzés: sz - s - sz - s
 sz - f - sz - f
 sz - f - s - sz - f - s
 zs - v - zs - v
 sz - zs - sz - zs

a - o - u - a - o - u
 u - o - a - u - o - a
 o - á - ö - é - ü - í
 e - ő - é - ő - i - ü
 a - é - ú - i - ő - á

- c) kilégzés:
 Számoljatok 0-tól 10-ig!
 Soroljátok fel a hét napjait!
 Mondjátok el a hónapok nevét!

- Végezzük ezeket a gyakorlatokat számlálással, utánmondással, olvasással naponta legalább 1-2-3 alkalommal 3-4 percig.

Összetett lélegzőgyakorlatok

- a) Kilégzés közben szünettartás:

 p - t - k   b - d - g

 f - sz - s   v - az - j

- b) Kilégzés közben pótlevegővétel:

 f - s - sz - ff - ss - sss   fff - sss - ssss

 l - r - j - ll - rr - jj   la - ré - jó

- c) Kilégzés közben szünettartás, majd pótlevegővétel

 paradicsom, paprika, karfiol, káposzta,

 uborka, retek, répa,

 krumpli, zeller;

 alma, málna, szamóca, meggy,

 szilva, szőlő

 cseresznye;

 kutya, kígyó, macska, kenguru, majom,

 oroszlán, orrszarvú, kiscsikó,

 róka.

Megjegyzés: Ezeket a gyakorlatokat applikációs eszközök segítségével is végezteszhetjük a gyerekekkel.

Szöveges gyakorlatok

a) é a e e o o ó

 r p r t k m gy r

 o á e e

 k r n r gg l

 i á i a

 r tk n r kk nt

 a i ó

 r g

b) Gyere tavasz, várva várlak

Hozz zöld ruhát

fűnek, fának!

Azt mondják a cinegék,

Itt a tavasz, nyitni kék.

Kegyelmetek kertjében

Hervadásnak indult

Egy szép szál liliom.

Eljöttünk azért, hogy

Megöntözve hervadozni

Ne engedjük, mire is

Kegyelmetektől

Szabadságot kérünk.

Amikor szöveges légzési gyakorlatokat végeztetünk, legyen alapelvünk a fokozatosság, vagyis rövid, bővülő, majd váltakozó terjedelmű szintagmákat, mondategységeket gyakoroltassunk.

c) Paripám

Paripám csodaszép!

- Ejtethetjük a magánhangzókat; a mássalhangzókat; a szavakat, majd a nyelvgyötörő teljes szövegét a jeleknek

megfelelően.

- Ügyeljünk arra, hogy a kiejtési gyakorlatokat mindig előzze meg:

a) a nehezen érthető kifejezések;

b) a ritkán használatos szavak, szókapcsolatok;

c) a szövegek lényegretörő elemzése, értelmezése.

Mondjuk

- soronként egy kilégzéssel;

Paripám csodaszép pejkó!
 Paripám csodaszép pejkó,
 idelép, odalép!
 Paripám csodaszép pejkó,
 idelép, odalép., hejhó!

- az 1-3. sort egy kilégzéssel;
- az 1-4. sort egy kilégzéssel úgy, hogy a 3. sor végén rövid szünetet tartunk;
- végig úgy, hogy a 3. sor végén rövid szünetet tartunk, a 4. sor végén pótlevegőt veszünk.

Akiknek belégzéskor feltűnően emelkedik a válluk, azok hasra tett kézzel végezzék a légzőgyakorlatokat.

Egyes tanítványaink nem tudják megtartani a természetes levegővételi helyeket, vagyis gyakrabban vagy rossz helyen vesznek levegőt, tehát természetellenes a légzéstechnikájuk. Őket kiscsoportban, párosával, illetőleg egyénileg *rövid szövegekkel* kell gyakoroltatnunk. Helyénvaló, ha *névsort, névcsúfolókat, időjárásjóslókat* stb. mondatunk ezekkel a tanítványainkkal. Célunk a pótlevegővételek számának csökkentése.

Marika,
 Táncol a kis barika,

Hallod, rózsám, Katika?
 Kell-e doktor, patika?

Feri
 A kicsiket üti-veri,

Ha kell doktor, patika,
 Gyere csak a karomba!

A nagyokat azt nem meri.

Ha sok a köd januárban,

Tavasszal fürdünk a sárban.

Követelmények – Normaalkalmazás

Minden légzéstechnikai gyakorlatot friss, tiszta levegőjű teremben végeztessünk naponta tanítványainkkal.

A légzéstechnikai gyakorlatokat kilégzéssel kezdjük. A vegyes mélylégzés reflexszerű automatizmusát kell kialakítatnunk növendékeinkkel. Tudjanak szájon-orron át beszéd közben is hangtalanul és láthatatlanul alap- és pótlevegőt venni, azzal helyesen gazdálkodni.

Minden beszédhangot tisztán, határozottan, teljes értékűen képezzenek.

A beszédhangok természetes időtartamát határozottan érzékeltessék.

A zöngés-zöngétlen mássalhangzók értelemmódosító szerepével legyenek tisztában, tudják ezeket a hangokat pontosan képezni, illetőleg elkülöníteni.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Dr. H. Tóth István: *Megújul -e kiejtésitanításunk?* Módszertani Közlemények, 1995.5:216-221., Szeged.
2. Dr. H. Tóth István: A kiejtésitanítás pedagógiája. In: Kernya Róza (főszerk.): Az anyanyelvi nevelés módszerei. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és Móra Ferenc Könyvkiadó RT., Kaposvár 1995.